

с35

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

СИДОРЕНКО ОЛЬГА БОРИСІВНА

УДК 373.3.015.3:159.953.5:159.9.019.4

ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО
ВІКУ З НИЗЬКОЮ РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЮ В УЧІННІ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 2012

8376

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор
Лисянська Таїса Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
Інститут філософської освіти і науки,
професор кафедри психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Іванчук Марія Георгіївна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
професор кафедри педагогіки та
методики початкової освіти;

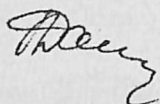
кандидат психологічних наук, доцент
Співак Любов Миколаївна,
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
доцент кафедри загальної та практичної психології.

Захист відбудеться 20 червня 2012 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26. 053. 10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 18 травня 2012 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

— **Л.В. Долинська**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Реформування освітньої сфери в Україні з метою підвищення її ефективності та побудови на гуманістичних засадах потребує дослідження низки психологічних проблем, з-поміж яких чільне місце займає проблема становлення поведінки особистості у процесі навчання. Формування відповідальної особистості, здатної до довільного самоуправління власною поведінкою, та створення всіх умов для цього, виступає одним з найважливіших завдань сучасної загальноосвітньої школи. Тому пошуки ефективних шляхів розв'язання поставленого завдання вже з перших років навчання дитини у школі мають особливу значущість для психологічної науки та педагогічної практики.

Різноманітні підходи до вивчення проблеми поведінки розкрито в роботах таких зарубіжних і вітчизняних вчених як: А. Бандура, П. Жане, А. Маслоу, Дж. Роттер, Б. Скіннер, Е. Толмен, Дж. Уотсон, З. Фрейд, І.Д. Бех, І.С. Булах, Л.С. Виготський, В.С. Дружинін, О.В. Запорожець, В.П. Зінченко, Є.П. Ільїн, В.К. Котирло, О.М. Леонтьєв, О.Р. Лурія, С.Д. Максименко, І.П. Павлов, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, І.М. Сеченов, В.В. Столін та ін.

Особливо значущим для вивчення поведінки індивіда є молодший шкільний вік, закінчення якого вирізняється появою психічних новоутворень, що найбільше пов'язані з поведінкою, зокрема довільності, самоконтролю та внутрішнього плану дій. Проблема поведінки учнів початкових класів представлена цілим рядом психологічних досліджень. Так, учбову діяльність як основний чинник появи нових форм поведінки молодшого школяра розглянуто у роботах Л.І. Божович, Л.С. Виготського та ін.; взаємини з вчителем початкових класів як значущий чинник становлення поведінки учня – у роботах В.О. Крутецького, І.Ю. Кулагіної, Г.О. Люблінської, В.С. Мухіної, Л.Ф. Обухової та ін.; самооцінку як регулятор поведінки школяра – у роботах Г.І. Ліпкіної, Л.І. Рувінського, А.Є. Соловйової, Т.І. Юферевої та ін.; психологічні умови розвитку довільного управління власною поведінкою в учнів початкових класів – у роботах І.В. Дубровіної, М.Г. Іванчук, К.П. Мальцевої, Н.Ф. Прокіної, Г.О. Собієвої та ін.; психологічні механізми поведінки школяра – у роботах А.Я. Арета, М.Й. Боришевського, К.П. Мальцевої, А.К. Сердюк, І.В. Сингаївської, Г.О. Собієвої та ін.; особливості усвідомлення молодшими школярами власної поведінки – у роботах Р.В. Павелківа, І.І. Чеснокової та ін.; взаємозв'язок між регуляцією поведінки дитини молодшого шкільного віку та її моральним розвитком – у роботах І.Д. Беха, О.В. Гудими, Л.С. Сапожнікової, О.В. Скрипченка, О.О. Ставицького, С.Г. Якобсон та ін.; різноманітні поведінкові прояви молодших школярів (агресивність, гіперактивність, демонстративність, надмірна повільність, упертість й т. ін.) – у роботах О.Б. Бовть, О.Л. Венгера, М. Раттера та ін.

У психологічній науці є низка досліджень, у яких вивчалися провідні чинники низької результативності учнів початкових класів в учінні: недоліки у розвитку пізнавальних процесів (В.В. Волошина, Ю.З. Гільбух, С.М. Зінченко, З.І. Калмикова, Т.М. Лисянська, Н.О. Менчинська, М.Й. Мурачковський, Л.С. Славіна, В.В. Тарасун та ін.); недоліки у мотивації учіння (Ю.З. Гільбух, М.Т. Дригус, К.С. Дрозденко, І.В. Дубровіна, З.І. Калмикова, І.Ю. Кулагіна, Г.І. Ліпкіна, А.К. Маркова, М.В. Матюхіна, О.Б. Орлов, О.В. Скрипченко, Л.С. Славіна, Л.М. Фрідман та ін.);

недоліки у сфері довільності (Н.П. Гаврилюк, П.Я. Гальперін, О.Д. Главінська, М.М. Заваденко, Т.Д. Ілляшенко, С.Л. Кабильницька, Ю.О. Приходько, Н.В. Рєпкіна, Н.В. Рогава, К.В. Савченко, Л.М. Співак, Н.М. Стадненко та ін.). Однак поза увагою науковців залишилося питання про особливості поведінки молодших школярів з низькою результативністю в учінні.

Проведений аналіз стану вивчення проблеми поведінки особистості засвідчив соціальну значущість і недостатню розробленість теоретичних та прикладних аспектів проблеми поведінки учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження: «Особливості поведінки учнів молодшого шкільного віку з низькою результативністю в учінні».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з тематичним планом науково-дослідної роботи кафедри психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом «Теорія та технологія виховання і навчання у системі народної освіти». Тему дисертації затверджено Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 7 від 29. 01. 2004 р.) і узгоджено Радою НАПН з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 4 від 28. 04. 2004 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально вивчити особливості та динаміку поведінки молодших школярів з низькою результативністю в учінні; виявити характер взаємозв'язку між поведінкою учнів і основними психологічними чинниками їхньої результативності в учінні; розробити та апробувати програму з формування довільності у поведінці учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні.

Завдання дослідження:

1. Визначити теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми поведінки учнів 1-4-х класів з низькою результативністю в учінні.
2. Експериментально дослідити особливості та динаміку поведінки молодших школярів з низькою результативністю в учінні; встановити критерії та показники рівнів прояву довільності у поведінці дітей молодшого шкільного віку.
3. Виявити характер взаємозв'язку між поведінкою учнів початкових класів і основними психологічними чинниками їхніх навчальних досягнень.
4. Обґрунтувати, розробити й здійснити апробацію програми формування довільності у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в учінні.

В основу дисертаційного дослідження було покладено **припущення** про те, що поведінка молодших школярів з низькою результативністю в учінні вирізняється певними особливостями, що зумовлені дією психологічних чинників такої результативності – недоліками у розвитку пізнавальних процесів, мотивації учіння та довільності; а врахування взаємозв'язку між особливостями поведінки учнів і психологічними чинниками низької результативності в учінні у навчально-виховному процесі початкової школи сприятиме формуванню довільності в їх поведінці.

Об'єкт дослідження: поведінка молодших школярів.

Предмет дослідження: особливості поведінки учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні.

Методи дослідження. Згідно з поставленою метою, припущенням і сформульованими завданнями було використано комплекс теоретичних, емпіричних методів дослідження та методів математичної статистики. На етапі теоретичного дослідження було застосовано: теоретико-методологічний аналіз, класифікацію і систематизацію наукових джерел, порівняння й узагальнення результатів теоретичних і експериментальних досліджень. На етапі емпіричного дослідження використовувалися: бесіда, спостереження, анкетування, тестування, аналіз результатів діяльності молодших школярів; констатувальний і формувальний експерименти. На різних етапах дослідження також застосовувалися: методика «Незакінчене розв'язання»; напівпроективний тест Х. Шмальта МД-решітка (решітка мотивації досягнення) в адаптації Н.В. Афанасєвої; опитувальник «Самооцінка організованості»; опитувальник для самооцінки терплячості; опитувальник для оцінки власної наполегливості (Є.П. Ільїн, О.К. Фещенко); анкета «Саморегуляція прояву лінощів» Д.А. Богданової, С.Т. Порохової; стандартизована методика для визначення рівня розумового розвитку молодших школярів Е. Замбіцявічене; методика «Коректурна проба»; анкета для вивчення мотивації учіння молодших школярів (О. Онуфрієва, С. Костроміна); Дитячий аперцептивний тест (САТ-Н).

Обробка експериментально одержаних даних проводилася за допомогою методів математичної статистики: описової статистики, рангової кореляції (коефіцієнт r_s , Спірмена) та перевірки гіпотез (χ^2 – критерій Пірсона).

Дослідження було проведено у три етапи (пошуковий, експериментальний і заключний) упродовж 2004–2012 рр.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- *вперше* експериментально виявлено особливості та динаміку поведінки учнів 2-4 класів з низькою результативністю в учінні; встановлено критерії й показники високого, середнього та низького рівнів прояву довільності у поведінці молодших школярів; з'ясовано характер взаємозв'язку між поведінкою учнів і основними психологічними чинниками їх низької результативності в учінні (недоліками у розвитку пізнавальних процесів, мотивації учіння та довільності); виокремлено психологічні й педагогічні умови, зміст і засоби формування довільності у поведінці учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні; обґрунтовано, розроблено та апробовано програму, спрямовану на формування довільності у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в учінні;

- *уточнено та поглиблено* психологічну характеристику поведінки дітей молодшого шкільного віку, вікові особливості та рівні прояву довільності у поведінці учнів початкових класів;

- *набуло подальшого розвитку* знання про специфіку особистісного розвитку молодших школярів та їх поведінкові прояви у процесі навчання.

Практичне значення одержаних результатів. Пакет діагностичних методик та авторська програма можуть використовуватися практичними психологами і вчителями початкових класів з метою формування довільності у поведінці учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні; викладачами вищих педагогічних навчальних закладів на заняттях з предметів «Вікова психологія» та

«Педагогічна психологія», зокрема при розкритті тем: «Молодший шкільний вік», «Поняття про учіння. Учбова діяльність учнів як одна з форм учіння» і «Психологія навчання»; на спецкурсах при підготовці вчителів початкової школи.

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 0710/580 від 16. 03. 2012 р.), ЗОШ I-III ступенів № 200 (довідка № 34 від 22. 01. 2008 р.) і № 304 (довідка № 226 від 01. 07. 2010 р.) м. Києва.

Апробація результатів дослідження. Провідні положення і результати дисертаційного дослідження доповідалися та отримали схвалення на V Міжнародній науково-практичній конференції «Динаміка наукових досліджень 2006» (Дніпропетровськ, 2006 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 2010 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 2011 р.); IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість» (Київ, 2006 р.); X Всеукраїнській науково-практичній конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції» (Київ, 2007 р.); звітних науково-практичних конференціях Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2010-2012 рр.); засіданнях кафедри психології Інституту філософської освіти і науки НПУ імені М.П. Драгоманова.

Публікації. Основні теоретичні положення і результати дисертаційного дослідження опубліковані у 13 наукових працях, з яких 7 статей – у фахових виданнях, 1 стаття – у науковому збірнику з педагогіки, 5 – матеріали конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (188 найменувань, з яких 12 іноземними мовами). Робота містить 9 таблиць і 6 рисунків на 15 сторінках. Основний зміст дисертації становить 186 сторінок, повний обсяг – 242 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання та припущення дослідження; розкрито наукову новизну і практичне значення роботи; наведено дані про впровадження, апробацію результатів дослідження, публікації та структуру дисертації.

У першому розділі *„Теоретико-методологічні основи проблеми поведінки учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні”* представлено результати теоретичного аналізу наукових психологічних робіт, присвячених сутності та структурі феномену «поведінка», віковим особливостям поведінки молодших школярів і психологічним чинникам їх низької результативності.

Основоположним для становлення знань про феномен «поведінка» є постулат про те, що поведінка як особлива активність організму спроможна її реалізувати у тому предметному середовищі, в якому організму необхідно вижити (І.П. Павлов, І.М. Сеченов). Цей постулат дав поштовх для появи першої теорії про поведінку – біхевіоризму. В руслі цієї теорії поведінка є системою спадкових і набутих реакцій,

які можна зафіксувати об'єктивно. Біхевіористи Б. Скіннер і Е. Толмен наголосили на значущості вивчення такої набутої реакції як соціальна поведінка. Б. Скіннер вважав, що поведінку людини зумовлено її ймовірними наслідками. За Е. Толменом, поведінку опосередковують внутрішні процеси (цілі, наміри, потреби та ін.). Згодом психологію поведінки було пояснено П. Жане, за яким поведінка людини містить не лише її видиму активність, а й внутрішню – психічну, що водночас є її регулюючою ланкою. У психоаналізі З. Фрейдом постульовано роль несвідомого у поведінці людини, яку вчений розглядав як результат взаємодії, зіткнення основних потягів усередині особистості. Фізичні (потреби) і психічні (бажання) аспекти потягів є спонуками для здійснення людиною вчинків.

Згідно з потрібною моделлю реципрокного детермінізму А. Бандури, поведінка є результатом взаємодії особистісних чинників (зокрема мислення і пізнавальної здатності), явищ довкілля (випадкові зустрічі й події) та дій самої людини. На думку засновника теорії соціального когнітивного навчіння Дж. Роттера, людську поведінку можна пояснити за допомогою термінів обробки інформації (мислення, пізнання, сприймання, розуміння, прийняття рішень і суджень). Він вважав, що поведінка формується завдяки здатності людей бачити причинний зв'язок між власними діями і появою підкріплення.

Провідна ідея гуманістичного напрямку щодо феномена «поведінка» полягає у тому, що поведінка зумовлюється власним образом індивіда, суб'єктивним сприйманням світу та потребою в особистісному зростанні. За А. Маслоу, при інтерпретації поведінки необхідно акцентувати увагу на самоактуалізації та «Я-образі» людини, зважаючи на її суб'єктивний свідомий досвід, потенції та ідеали.

Концептуальні положення про поведінку було обґрунтовано фундатором діяльнісного підходу С.Л. Рубінштейном, згідно яких: поведінка – це організована діяльність, що забезпечує зв'язок організму з довкіллям; поведінка людини є свідомою, виявляється у змінюванні природи та регулюється на основі осмислення, усвідомлення суттєвих зв'язків, пізнання закономірностей, передбачення. Вчений виокремив дві взаємопов'язані складові поведінки: 1) внутрішню – свідомість, сприйняття, думки, почуття, прагнення, наміри, бажання, мотиви, цілі та ін.; 2) зовнішню – свідомі дії й вчинки. Одиницею аналізу поведінки він вважає вчинок, тобто таку дію людини, що вирізняється її свідомим ставленням до інших людей, до норм суспільної моралі. За О.Р. Лурією, людину вирізняє інтелектуальна поведінка, що є однією з основних форм її свідомої діяльності. В.П. Зінченко розглядає поведінку людини як свідому, колективну, цілепокладаючу, довільну і створювальну діяльність, яка завжди соціально обумовлена.

Вченими розкрито й такі аспекти проблеми поведінки: воля як провідний механізм управління поведінкою (Л.С. Виготський); воля як спонука поведінки (І.С. Булах); вольова регуляція поведінки (В.Є. Дружинін); тотожність вольового зусилля та уваги (М.Я. Басов); відмінності між вольовими й довільними діями (О.В. Запорожець), між вольовою та довільною регуляцією (В.К. Котирло); довільне управління поведінкою та інтелектуальна активність як його складова (Є.П. Ільїн, П.В. Сімонов); структура вчинку (В.А. Ромепець) і його полімотивованість (О.М. Леонтєв, В.В. Столін).

Важливим аспектом проблеми поведінки людини є її вікові особливості. Різні питання, що стосуються поведінки дітей молодшого шкільного віку, цінність якого визначається його сенситивністю для розвитку соціальних норм, навичок самоконтролю, самоорганізації та саморегуляції, вивчалися рядом вчених. Так, Л.І. Божович, Л.С. Виготський та ін. розглядали вплив навчання на поведінку учня. Виявлено, що обов'язковість навчання призводить до появи у молодшого школяра вміння керуватися свідомими цілями, соціально виробленими нормами, правилами і способами поведінки, тобто до появи довільності поведінки. В.О. Крутецьким, Г.О. Люблінською, В.С. Мухіною, Л.Ф. Обуховою та ін. доведено, що провідна роль у створенні умов для соціалізації учня належить вчителю початкової школи, який ставить вимоги й оцінює його поведінку. Г.І. Ліпкіною, Т.І. Юфревою та ін. виявлено, що чинником розвитку самостійної та незалежної поведінки є адекватна самооцінка дитини. І.В. Дубровіна, Л.С. Славіна, С.Г. Якобсон та ін. встановили основні психологічні умови розвитку в школяра вміння самостійно та свідомо управляти власною поведінкою: 1) наявність сильного і тривалого за дією мотиву; 2) введення обмежувальної цілі; 3) поділ складної форми поведінки, що засвоюється, на самостійні та невеликі дії; 4) наявність зовнішніх засобів (опори).

Специфіку становлення, чинники і умови формування самоконтролю поведінки учня в умовах початкової школи розкрито А.Я. Аретом, М.Й. Боришевським, К.П. Мальцевою, А.К. Сердюк, І.В. Сингаївською, Г.О. Собієвою та ін. Усвідомлення молодшими школярами власної поведінки досліджено Р.В. Павелківим, І.І. Чесноковою та ін. Окремі аспекти зв'язку між регуляцією поведінки учня та його моральним розвитком вивчено І.Д. Бехом, О.В. Гудимою, Л.С. Сапожніковою, О.В. Скрипченком, О.О. Ставицьким, С.Г. Якобсон та ін. Агресивність, гіперактивність, демонстративність, надмірна повільність, упертість й т.ін. у поведінці дитини досліджено О.Б. Бовть, О.Л. Венгером, М. Раттером та ін.

Водночас поведінка особливої категорії учнів початкових класів – з низькою результативністю в учінні залишилася поза увагою вчених. Це зумовило потребу в обґрунтуванні поняття «низька результативність в учінні» та розгляді її психологічних чинників. Поняття «результативність в учінні» та «навчальні досягнення» є близькими за змістом, а тому інколи вживаються як синоніми (М.Т. Дригус, Т.М. Лисянська, Н.Л. Руда та ін.). Спільною складовою цих понять є навчальні досягнення, що мають дві основні форми прояву: 1) зовнішню (кількісні показники засвоєння навчальних предметів з огляду їх усвідомлення, повноти, міцності, сформованості вміння вчитися, які виявляються в балах); 2) внутрішню (кількісні та якісні зміни у пізнавальних процесах, що забезпечують ступінь засвоєння і використання учнем досвіду). Згідно з шкалою оцінювання навчальних досягнень школярів у сучасній системі загальної середньої освіти та висновками Ю.З. Гільбуха ми вважатимемо, що низькою результативністю в учінні вирізняються учні, які тривалий час мають початковий рівень навчальних досягнень з математики і української мови. Вченими виокремлено такі групи психологічних чинників низької результативності молодших школярів в учінні: недоліки у розвитку пізнавальних процесів – мислення, уваги, уяви (В.В. Волошина, Ю.З. Гільбух, С.М. Зінченко, З.І. Калмикова, Т.М. Лисянська, Н.О. Менчинська,

М.Й. Мурачковський, Л.С. Славіна, В.В. Тарасун та ін.); недоліки у мотивації учіння – мотив уникнення невдачі, негативне ставлення учня до навчання та ін. (Ю.З. Гільбух, М.Т. Дригус, К.С. Дрозденко, І.В. Дубровіна, І.Ю. Кулагіна, Г.І. Ліпкіна, А.К. Маркова, М.В. Матюхіна, О.Б. Орлов, О.В. Скрипченко та ін.); недоліки у довільності – лінощі, низький рівень розвитку вольових якостей і самоконтролю та ін. (Н.П. Гаврилюк, П.Я. Гальперін, О.Д. Главінська, М.М. Заваденко, Т.Д. Ілляшенко, Ю.О. Приходько, Н.В. Репкіна, Н.В. Рогова, К.В. Савченко, Л.М. Співак, Н.М. Стадненко та ін.).

Водночас особливості поведінки молодших школярів з низькою результативністю в учінні та її зв'язок з психологічними чинниками такої результативності залишилися поза увагою науковців.

Визначені теоретичні положення вчених було покладено в основу експериментального вивчення особливостей поведінки учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні.

У другому розділі *«Експериментальне дослідження особливостей поведінки молодших школярів з низькою результативністю в учінні»* розкрито методичні підходи до констатувального експерименту та його організації, результати вивчення особливостей і динаміки поведінки молодших школярів з низькою результативністю в учінні; висвітлено характер взаємозв'язку між поведінкою учнів і психологічними чинниками їх низької результативності в учінні.

Констатувальний експеримент було проведено в два етапи. На 1-му етапі встановлювалися особливості та динаміка поведінки молодших школярів з низькою результативністю в учінні. У дослідженні взяли участь 250 школярів 2-4-х класів з високою, достатньою, середньою і низькою результативністю в учінні (згідно з шкалою оцінювання навчальних досягнень школярів), зокрема з низькою – 52 учні (16 чол. – у 2-х кл., 18 чол. – у 3-х кл., 18 чол. – у 4-х кл.), вчителі початкових класів і батьки. На 2-му етапі експерименту визначався характер взаємозв'язку між поведінкою школярів і чинниками їх низької результативності в учінні (недоліками у розвитку пізнавальних процесів, мотивації учіння та довільності). До цього етапу було залучено 52 учні 2-4-х класів з низькою результативністю в учінні.

На основі теоретичного аналізу було виокремлено прояви поведінки молодших школярів, які найбільше пов'язані з їх низькою результативністю в учінні (мотивація досягнення, цілепокладання; самооцінка якостей організованості, наполегливості й терплячості; здатність до вольового зусилля, що визначається рівнями розвитку організованості, наполегливості та терплячості; знання і усвідомлення норм, правил поведінки, їх дотримання школярами; загальна саморегуляція прояву лінощів), які й стали предметом дослідження на 1-му етапі констатувального експерименту. Проведений порівняльний аналіз поведінки молодших школярів з різною результативністю в учінні сприяв виявленню її особливостей і динаміки в учнів з низькою результативністю в учінні. Так, у досліджуваних експериментально не зафіксовано прагнення до закінчення розпочатої справи, що вказує на силу, стійкість ситуативного навчально-пізнавального інтересу і здатність до цілепокладання. Особливості мотивації

досягнення вивчалися в учнів 3-х і 4-х кл., оскільки лише у цьому періоді розпочинають інтенсивно розвиватися такі мотиви. З'ясовано, що третьокласники виявляють мотив «надія на успіх» у більшості запропонованих навчальних ситуацій: від 8 до 13 прагнень до успіху, а четвертокласники – від 10 до 13 з 15 запропонованих. Зауважимо, що такі показники в учнів з низькою результативністю в учінні є найвищими, що може вказувати на їх неадекватну самооцінку особистісних якостей, здібностей і можливостей. Питома вага цих прагнень становить 16 - 20 % від прагнень до успіху в усіх сферах життєдіяльності загалом, що свідчить про сформовану «компенсаторну мотивацію» у досліджуваних. Мотив «боязнь невдачі у зв'язку з відчуттям власної нездатності» помічено від 3 до 6 навчальних ситуацій у третьокласників і від 1 до 7 з 18 запропонованих – у четвертокласників. Водночас, на противагу учням з високою, достатньою і середньою результативністю в учінні, в школярів з низькою результативністю в учінні цей мотив виявлено у значно більшій кількості ситуацій, що належать до різноманітних сфер їх життєдіяльності. Значних відмінностей щодо мотиву «боязнь соціальних наслідків невдачі» у досліджуваних не зафіксовано.

Встановлено, що усі школярі 2-4-х кл. з низькою результативністю в учінні вирізняються завищеною самооцінкою організованості та низьким рівнем розвитку цієї якості. Дані про їх самооцінку терплячості й наполегливості подано у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка самооцінки терплячості та наполегливості молодших школярів з низькою результативністю в учінні (дані у %), n=52

Рівні самооцінки	терплячість			наполегливість		
	2 клас	3 клас	4 клас	2 клас	3 клас	4 клас
Високий	11,54	15,38	-	3,84	5,77	17,31
Середній	13,46	19,23	17,31	13,46	23,08	9,62
Низький	5,77	-	17,31	13,46	5,77	7,69
Всього	100			100		

З табл. 1 видно, що до кінця 4-го кл. кількість учнів з високою самооцінкою терплячості зменшується (2 кл. – 11,54 %, 3 кл. – 15,38 %, 4 кл. – 0 %), а з середньою (2 кл. – 13,46 %, 3 кл. – 19,23 %, 4 кл. – 17,31 %) і низькою (2 кл. – 5,77 %, 3 кл. – 0 %, 4 кл. – 17,31 %) – збільшується. Тобто, самооцінка терплячості стає адекватнішою. На противагу цим даним, до кінця 4-го кл. кількість школярів з високою самооцінкою наполегливості збільшується (2 кл. – 3,84 %, 3 кл. – 5,77 %, 4 кл. – 17,31 %), а з середньою (2 кл. – 13,46 %, 3 кл. – 23,08 %, 4 кл. – 9,62 %) і низькою (2 кл. – 13,46 %, 3 кл. – 5,77 %, 4 кл. – 7,69 %) – зменшується. Отже, самооцінка наполегливості стає неадекватною, що підтверджується й якісним аналізом обраних учнями тверджень («Мені подобається розв'язувати важкі задачі, головоломки...») і т.ін.). Зазначимо, що дані щодо самооцінки терплячості практично співпадають з даними фактичного рівня її розвитку, тобто до 4 кл. зменшується кількість школярів з високим рівнем терплячості та збільшується з середнім і низьким. Схожу до описаної динаміку виявлено й щодо рівнів

наполегливості. На противагу школярам з низькою результативністю в учінні, кількість учнів з іншими рівнями результативності в учінні, що вирізняються адекватною самооцінкою терплячості та наполегливості, високим і середнім рівнями розвитку цих якостей, до 4 кл. збільшується.

Вивчення обсягу знань про норми і правила поведінки в учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні засвідчило, що: 75 % дітей знають норми і правила поведінки, однак ступінь їх усвідомлення в 26,92 % – середній, а в 46,15 % – низький. Решта учнів не мають знань про норми і правила поведінки, з них: 15,38 % бажають і 9,62 % не бажають їх дотримуватися. Зазначимо, що у поведінці згаданих 9,62 % дітей помічено прояви імпульсивності та агресивності.

Дані про загальну саморегуляцію прояву лінощів подано на рис. 1.

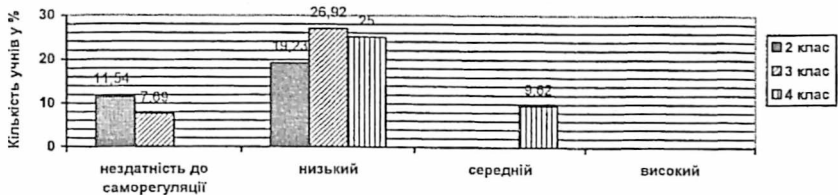

Рис. 1. Динаміка загальної саморегуляції прояву лінощів молодших школярів з низькою результативністю в учінні

З рис. 1 видно, що 11,54 % другокласників і 7,69 % третьокласників нездатні до саморегуляції. Низьким рівнем загальної саморегуляції вирізняються: 19,23 % учнів у 2-х кл., 26,92 % – у 3-х кл. і 25 % – у 4-х кл. Середній рівень виявлено лише в 9,62 % четвертокласників. Тобто, до кінця 4-го кл. рівень загальної саморегуляції більшості учнів з низькою результативністю в учінні залишається низьким або учні нездатні до саморегуляції. На противагу цим даним, до кінця 4-го кл. збільшується кількість школярів з середнім і високим рівнями загальної саморегуляції прояву лінощів у групах з високою, достатньою і середньою результативністю в учінні.

Виходячи з теоретичних положень вчених (І.С. Булах, Л.С. Виготський, В.С. Дружинін, Є.П. Ільїн, В.К. Котирло та ін.) про тісний взаємозв'язок між волею та поведінкою особистості, ми вважали можливим розглядати більшість вивчених нами проявів поведінки (мотивація досягнення, цілепокладання; самооцінка якостей організованості, наполегливості й терплячості; здатність до волевого зусилля; знання і усвідомлення норм, правил поведінки, їх дотримання школярами; загальна саморегуляція прояву лінощів) як критерії доцільності поведінки молодших школярів і на цій основі визначити рівні її розвитку – високий, середній і низький.

Узагальнення експериментальних даних щодо всієї вибірки молодших школярів засвідчило, що в учнів з низькою результативністю в учінні переважає низький рівень прояву доцільності у поведінці, який характеризується: мотивацією досягнення, що містить мотив «прагнення до успіху» з незначною кількістю життєвих ситуацій дитини, та мотиви «боязнь невдачі у зв'язку з відчуттям власної нездатності» і «боязнь соціальних наслідків невдачі» щодо більшості життєвих ситуацій; несформованість цілепокладання; неадекватність самооцінки якостей

організованості, наполегливості та терплячості; нездатністю до вольового зусилля; низьким обсягом чи відсутністю знань про норми і правила поведінки, низьким ступенем їх усвідомлення, невмінням аналізувати свої вчинки; неусвідомленістю вчинків, дотриманням деяких правил поведінки або недотриманням їх взагалі; низьким рівнем загальної саморегуляції прояву лінощів, поведінкою за принципами «не потрібно», «не буду» у більшості ситуацій навчання і розваг.

Незначній кількості школярів з низькою результативністю в учінні властивий середній рівень прояву довільності у поведінці, який вирізняється такими особливостями: складовими мотивації досягнення є ті ж мотиви, що й на низькому рівні, однак виявляються вони лише в половині життєвих ситуацій; прагненням до закінчення розпочатої справи у деяких навчальних ситуаціях; неадекватністю самооцінки якостей організованості, наполегливості та терплячості; середнім рівнем здатності до вольового зусилля; поверховими знаннями про норми, правила поведінки і недостатнім їх усвідомленням; неглибоким самоаналізом власних думок, дотриманням лише деяких правил поведінки, ситуативністю вчинків; середнім рівнем загальної саморегуляції прояву лінощів, дотриманням правильної поведінки за принципом «потрібно» майже у половині ситуацій навчання і розваг.

Молодших школярів з високим рівнем прояву довільності у поведінці, що характеризуються високими показниками за перерахованими вище критеріями, у групі з низькою результативністю в учінні не виявлено.

На 2-му етапі констатувального експерименту було виявлено статистично значущі взаємозв'язки між поведінкою учнів і провідними психологічними чинниками їх низької результативності в учінні: недоліками у розвитку пізнавальних процесів, мотивації учіння та довільності. Так, найтісніше пов'язані: здатність до цілепокладання і мислення ($r_s = 0,72$); увага та терплячість ($r_s = 0,67$), увага і наполегливість ($r_s = 0,63$); ставлення учнів до навчання у школі та мотив «надія на успіх» ($r_s = 0,74$); саморегуляція в учінні та наполегливість ($r_s = 0,76$), саморегуляція в учінні й терплячість ($r_s = 0,79$). Виокремлено й такі особливості поведінки учнів початкових класів, що зумовлені відповідними психологічними чинниками їх низької результативності в учінні: на виконання навчальних завдань школярі витрачають багато зусиль і часу, однак не можуть їх розв'язати; неухважність на уроках і т. ін. (недоліками у розвитку пізнавальних процесів); пасивність на уроках, відмова від виконання навчальних завдань і т. ін. (недоліками у мотивації учіння); недисциплінованість, агресивність, низький рівень загальної саморегуляції та ін. (недоліками у довільності).

Таким чином, експериментально встановлено, що поведінка молодших школярів з низькою результативністю в учінні вирізняється певними особливостями і динамікою. Зокрема, складовими мотивації досягнення таких учнів є: мотив «прагнення до успіху», що виявляється у незначній кількості ситуацій; мотив «боязнь невдачі у зв'язку з відчуттям власної нездатності» та мотив «боязнь соціальних наслідків невдачі», що стосується більшості ситуацій їх життєдіяльності. У їх поведінці також помічено прояви імпульсивності та агресивності. До кінця 4 кл. кількість школярів з низьким рівнем прояву довільності у поведінці практично не

зменшується. Це зумовило потребу в цілеспрямованому формуванні довільності у поведінці учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні та припущення про ефективність цього процесу за умов врахування виявлених взаємозв'язків між поведінкою і психологічними чинниками цієї результативності.

У третьому розділі *«Психолого-педагогічний супровід формування довільності у поведінці учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні»* обґрунтовано і представлено програму формувального експерименту, визначено її психологічні та педагогічні умови, зміст і засоби формування довільності у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в учінні; результати апробації цієї програми у навчально-виховному процесі початкової школи.

Теоретичними засадами програми формувального експерименту стали роботи М.Й. Боришевського, Ю.З. Гільбуха, І.В. Дубровіної, Р.В. Овчарової, С.А. Поліщук, К.В. Савченко та ін., в яких підтверджено високу ефективність використання окремих розвивальних і психокорекційних вправ для формування довільності й подолання психологічних чинників низької результативності в учінні в учнів 1-4-х кл., що дозволило розробити цілісну авторську програму формування довільності у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в учінні та визначити психологічні та педагогічні умови її ефективності.

Формування довільності у поведінці учнів молодшого шкільного віку передбачало здійснення 2-х взаємопов'язаних напрямів роботи: 1) розвиток внутрішньої (мотивації досягнення, цілепокладання; адекватної самооцінки) та зовнішньої (якостей організованості, дисциплінованості, відповідальності, наполегливості, терплячості, саморегуляції прояву лінощів; набуття знань про правила шкільної поведінки, їх усвідомлення і дотримання учнями) складових поведінки; 2) подолання тих психологічних чинників низької результативності в учінні, які найбільше пов'язані з поведінкою школярів – недоліків у розвитку пізнавальної сфери, мотивації учіння та довільності.

Реалізація цих напрямів потребувала дотримання вчителями у навчально-виховному процесі й батьками у сімейному вихованні низки психологічних і педагогічних умов. Для 1-го напрямку провідними є такі умови: наявність достатньо сильного та тривалого за своєю дією (або «реально діючого») мотиву поведінки; введення обмежувальної цілі; поділ складної форми поведінки, що засвоюється дитиною, на відносно самостійні та невеликі дії; використання опори (зовнішніх засобів) при оволодінні поведінкою; чітке формулювання правил поведінки у школі; здійснення безпосереднього контролю за вчинками учнів у школі (для вчителів); ретельне планування режиму дня для дитини і постійний контроль за його дотриманням; надання дитині доцільної самостійності; встановлення для дитини певних обов'язків і здійснення контролю за їх виконанням (для батьків). Основними для 2-го напрямку є наступні умови: дотримання принципів особистісно орієнтованого, діяльнісного та індивідуального підходів; використання на уроках розвивальних вправ на класифікацію, порівняння, узагальнення об'єктів; створення для дитини ситуацій успіху в учінні; справедливе оцінювання учнів.

Формувальний експеримент складався з двох етапів: 1) початкового; 2) основного. Початковий етап проводився у вигляді лекційних занять, бесід,

консультацій, що організовувалися окремо для вчителів експериментальних класів і батьків учнів. Спочатку вчителі та батьки отримували знання про вікові особливості розвитку дітей і специфіку становлення довільності в їх поведінці. Важливою метою проведення цього етапу для вчителів стало набуття ними знань про психологічні чинники низької результативності учнів початкових класів в учінні, що найтісніше пов'язані з їх поведінкою: недоліки у розвитку пізнавальної сфери, мотивації учіння і довільності; психологічні й педагогічні умови та зміст експериментальної програми, спрямованої на формування довільності у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в учінні. Особлива увага зверталася на провідні принципи особистісно орієнтованого, діяльнісного та індивідуального підходів до учнів, яких вчителям необхідно дотримуватися у навчально-виховному процесі. Значущим для цього етапу було оволодіння вчителями психокорекційними і розвивальними вправами, спрямованими на формування довільності у поведінці учнів 2-4-х кл., на подолання психологічних чинників їх низької результативності в учінні (недоліків у розвитку мислення, уваги, мотивації учіння і довільності).

Для батьків проводилися лекції, бесіди та батьківські збори на теми: «Розпорядок дня дитини», «Виховання відповідальності (організованості, дисциплінованості, наполегливості) дитини у сім'ї», «Розвиток мотиву «прагнення до успіху» в дитини», «Як вчити дитину регулювати прояви власних лінощів», «Як навчити дитину планувати свою діяльність» й т.ін. Організовувалися й індивідуальні консультації для батьків агресивних та імпульсивних дітей.

Експериментальну програму було впроваджено у навчально-виховний процес ЗОШ I-III ступенів № 200 і № 304 м. Києва. У ній взяли участь 52 школярі 2-4-х кл. з низькою результативністю в учінні. До контрольної та експериментальної груп увійшли по 26 учнів (по 8 чол. – у 2-х кл., по 9 чол. – у 3-х кл., по 9 чол. – у 4-х кл.).

Основний етап формувального експерименту було проведено одразу після закінчення початкового етапу. На цьому етапі було застосовано таку систему вправ і засобів: 1) з метою формування основних проявів довільності у поведінці (мотивації досягнення, цілепокладання; адекватної самооцінки; терплячості, організованості, дисциплінованості, відповідальності, наполегливості, саморегуляції прояву лінощів; набуття знань про правила шкільної поведінки, їх усвідомлення і дотримання учнями) – «Офіцер-солдат», «Школа клоунів», «Зроби так», бесіди і т.ін.; 2) для подолання психологічних чинників низької результативності школярів в учінні, що найтісніше пов'язані з поведінкою (недоліків у розвитку мислення, уваги, мотивації учіння і довільності) – «Пошук аналогів», «Хто швидше?», прийоми взаємного оцінювання, «самоконтроль згідно з оголошеними критеріями» і т.ін.

Після проведення формувального експерименту за допомогою методик, використаних нами у констатувальному експерименті, виявлялися зміни у поведінці учнів експериментальних і контрольних класів. Після експерименту в 30,77 % учнів експериментальних класів було виявлено низький, а в 11,54 % – середній рівень розвитку ситуативно-пізнавального інтересу, до його проведення школярів з цим інтересом не було.

Характеризуючи мотивацію досягнення та зокрема мотив «прагнення до успіху» в учінні, значимо, що до проведення експерименту в експериментальних 3-х кл. виявлено від 8 до 13 прагнень до успіху, в 4-х кл. – від 10 до 13 таких

прагнень, а після проведення – кількість прагнень до успіху дещо збільшилася: від 9 до 14 в учнів 3-х кл. і від 10 до 14 в учнів 4-х кл. Водночас незначною мірою зменшилася кількість ситуацій, у яких діти переживають мотиви «боязнь невдачі у зв'язку з відчуттям власної нездатності» та «боязнь соціальних наслідків невдачі».

Дані про самооцінку терплячості та наполегливості подано у табл. 2.

Таблиця 2

Особливості самооцінки терплячості та наполегливості учнів експериментальних класів до і після формувального експерименту (n=26)

Якості	До			Після		
	Рівні самооцінки (дані у %)					
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
Терплячість	26,92	50	23,08	15,38	65,39	19,23
Наполегливість	26,92	46,16	26,92	15,38	61,54	23,08

З табл. 2 видно, що після проведення експерименту зменшилася: кількість учнів з високою (на 11,54 %) і низькою (на 3,85 %) самооцінкою терплячості та кількість школярів з високою (на 11,54 %) і низькою (на 3,84 %) самооцінкою наполегливості. Водночас збільшилася кількість учнів з середніми рівнями: самооцінки терплячості (на 15,39 %) та самооцінки наполегливості (на 15,38 %). Нагадаємо, що згідно з інтерпретацією використаних опитувальників, дані про рівні самооцінки терплячості та наполегливості співпадають з рівнями розвитку цих якостей. Отже, самооцінка терплячості та наполегливості стала адекватнішою, а рівень розвитку таких якостей в учнів підвищився. Статистична значущість цих змін встановлена за допомогою χ^2 -критерію Пірсона: для самооцінки (рівнів) терплячості – $\chi^2 = 10,33$ перевищує табличне значення $\chi^2 = 9,21$ ($p = 0,01$); для самооцінки (рівнів) наполегливості – значення $\chi^2 = 10,62$ більше табличного $\chi^2 = 9,21$ ($p = 0,01$).

Вивчення обсягу знань про норми і правила поведінки в учнів експериментальних класів засвідчило, що після проведення формувального експерименту майже всі учні (92,31 %) мають такі знання; а за результатами спостереження було з'ясовано, що дотримуються цих норм і правил 73,08 %.

Дані про зміни в загальній саморегуляції прояву лінощів подано на рис. 2.

Рис. 2. Характеристика загальної саморегуляції прояву лінощів учнів експериментальних класів до і після формувального експерименту

З рис. 2 видно, що після проведення експерименту на 7,69 % зменшилася кількість школярів як з нездатністю до саморегуляції, так і з низьким рівнем саморегуляції; водночас на 15,38 % збільшилася кількість учнів експериментальних класів з середнім рівнем саморегуляції. Значущість змін підтвердилася за

допомогою χ^2 -критерію Пірсона (обчислене значення $\chi^2 = 24,43$ перевищує табличне $\chi^2 = 13,82$ для $p=0,001$). В контрольних класах значних змін не виявлено.

Результати застосування 2-го напрямку експерименту засвідчили позитивні зміни у розвитку мислення, уваги, мотивації учіння та довільності школярів експериментальних класів. Так, зменшилася кількість учнів з низьким (на 19,23 %), а збільшилася – з середнім (на 15,38 %) і вище середнього (на 3,85 %) рівнями розвитку мислення. Встановлено, що зменшилася кількість школярів з низькими (на 19,23 %) та збільшилася кількість учнів з середніми (на 15,38 %) і високими (на 3,85 %) показниками стійкості уваги. Виявлено 15,38 % учнів із сформованим ставленням до себе як до школяра, а до проведення експерименту їх не було. З'ясовано, що зменшилася кількість учнів з нездатністю до саморегуляції (на 7,69 %) та низьким її рівнем (на 7,69 %); водночас збільшилася кількість школярів з середнім рівнем саморегуляції прояву лінощів у навчальних ситуаціях (на 15,38 %).

У контрольних класах статистично значущих змін не відбулося.

Ефективність формувального експерименту підтвердилася також результатами опитування вчителів і батьків учнів експериментальних класів. Опитування вчителів цих класів засвідчило, що після проведення експериментальної програми в молодших школярів з низькою результативністю в учінні збільшилася кількість проявів довільності у поведінці та учінні (наполегливості, терплячості, організованості, відповідальності та дисциплінованості); дещо підвищився рівень розвитку мислення, з'явилися позитивні зміни в їх мотивації учіння, зокрема навчально-пізнавальний інтерес та прагнення до успіху у сфері учіння. Підтвердженням ефективності проведеного формувального експерименту стало й підвищення рівня результативності в учінні з деяких навчальних предметів (зокрема з читання, української мови та ін.) у багатьох школярів експериментальних класів, на що вказали вчителі цих класів. Результати проведеного анкетування серед батьків, які брали участь в реалізації експериментальної програми, засвідчили її високу ефективність. Так, значна кількість батьків учнів експериментальних класів (65,38 %) зазначили, що проведена робота допомогла їм краще зрозуміти власну дитину, особливості її поведінки. Ці батьки вказали й на те, що поведінка їх дітей значною мірою покращилася: вони стали більш організованими, відповідальними, дисциплінованими. Більше половини батьків помітили, що в дітей дещо підвищилася результативність в учінні з окремих предметів; з'явився навчально-пізнавальний інтерес. Після проведення дослідження були розроблені психолого-педагогічні рекомендації з формування довільності у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в учінні для вчителів і батьків.

Узагальнення одержаних теоретичних та експериментальних результатів дозволило сформулювати загальні висновки і визначити перспективи подальших наукових пошуків.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми поведінки учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні, що полягає у виявленні її особливостей і динаміки; виокремленні критеріїв і показників

високого, середнього та низького рівнів прояву довільності у поведінці молодших школярів; встановленні взаємозв'язку між особливостями поведінки учнів і провідними психологічними чинниками їх низької результативності; обґрунтуванні, розробці та апробації програми, спрямованої на формування довільності у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в учінні.

1. Поведінка людини – це свідома, організована, цілепокладаюча діяльність, що містить дві взаємопов'язані складові: 1) внутрішню – свідомість, сприйняття, думки, почуття, прагнення, наміри, бажання, мотиви, цілі та ін.; 2) зовнішню – свідомі дії й вчинки. Поведінку індивіда зумовлено складною взаємодією комплексу чинників: суб'єктивних (мислення, пізнавальна здатність, особисті дії, здатність бачити причинний зв'язок між своїми діями та появою підкріплень і т. ін.) і об'єктивних (явища довкілля, норми та т. ін.). Довільна саморегуляція є провідним психологічним механізмом, а потреби – джерелом поведінки особистості.

Потреба дитини у саморегуляції поведінки, задоволення якої сприяє реалізації її потенційних можливостей і довільна саморегуляція поведінки є провідними новоутвореннями молодшого шкільного віку. Становлення довірливої саморегуляції поведінки дитини зумовлено її спільною діяльністю з дорослим (вчителем, батьками, психологом), що забезпечує дитину засобами організації нової поведінки, передусім у процесі систематичного навчання. Значущими психологічними умовами формування довірливої саморегуляції поведінки в молодших школярів є: 1) сформована потреба у здійсненні саморегуляції; 2) наявність мотиву поведінки, що вирізняється достатньою силою і тривалістю дії; 3) введення обмежувальної цілі; 4) поділ складної форми поведінки, що засвоюється, на відносно самостійні та невеликі дії; 5) наявність зовнішніх засобів під час оволодіння поведінкою. Провідними регуляторами і водночас мотивами поведінки дитини молодшого шкільного віку є: самооцінка й моральне «Я».

До низької результативності молодших школярів в учінні першочергово призводять такі психологічні чинники, що пов'язані з поведінкою: 1) недоліки у розвитку пізнавальних процесів (передусім, мислення та уваги); 2) недоліки у мотивації учіння (передусім, мотив уникнення невдачі); 3) недоліки довірливості (передусім, довірливої поведінки). Основними напрямками роботи з оптимізації успішності в учнів 1-4-х класів є дотримання індивідуального підходу та формування довірливості в їх поведінці.

2. Експериментально виявлено, що поведінка молодших школярів з низькою результативністю в учінні вирізняється певними особливостями і динамікою. Так, складовими мотивації досягнення цих учнів є: мотив «прагнення до успіху», що стосується незначної кількості ситуацій; мотив «боязнь невдачі у зв'язку з відчуттям власної нездатності» та мотив «боязнь соціальних наслідків невдачі», які виявляються у більшості ситуацій життєдіяльності молодшого школяра. Особливостями поведінки такої групи школярів є: імпульсивність і агресивність.

До закінчення навчання у початковій школі помітно не змінюється кількість учнів з низьким рівнем прояву довірливості у поведінці, свідченням якого є наступні

показники: несформовані цілепокладання і прагнення до закінчення розпочатої справи у навчальних ситуаціях, відсутність навчально-пізнавального інтересу; неадекватність самооцінки особистісних якостей організованості, наполегливості та терплячості; нездатність до вольового зусилля, що зумовлено низьким рівнем розвитку організованості, наполегливості й терплячості; низький обсяг чи відсутність знань про норми і правила поведінки, низький ступінь їх усвідомлення, невміння аналізувати свої вчинки; неусвідомленість власних вчинків, дотримання деяких правил поведінки або недотримання їх взагалі; низький рівень загальної саморегуляції прояву лінощів і нездатність до подолання лінощів в учінні зокрема.

3. Між поведінкою молодших школярів і основними психологічними чинниками їх низької результативності в учінні існує тісний взаємозв'язок: зокрема між мисленням і цілепокладанням, між увагою та наполегливістю, між увагою і терплячістю; між мотивами учіння (ставленням учня до навчання у школі) та мотивацією досягнення школяра; між саморегуляцією в учінні й наполегливістю, між саморегуляцією в учінні та терплячістю.

4. З метою формування довільності у поведінці учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні необхідне проведення роботи за такими напрямками: розвиток певних складових поведінки (мотивації досягнення, цілепокладання; адекватної самооцінки; якостей організованості, дисциплінованості, відповідальності, наполегливості та терплячості, саморегуляції прояву лінощів; набуття знань про правила шкільної поведінки, їх усвідомлення і дотримання дітьми) та подолання тих психологічних чинників низької результативності школярів в учінні, які найбільше пов'язані з їх поведінкою.

Основними психологічними умовами формування довільності у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в учінні є: надання учням певних знань про поведінку, зокрема конкретного зразка, що може змінюватися; наявність достатньо сильного і тривалого за своєю дією мотиву поведінки; введення обмежувальної цілі; поділ складної форми поведінки, що засвоюється дитиною, на відносно самостійні та невеликі дії; використання опори (зовнішніх засобів) при оволодінні поведінкою; ретельне планування режиму дня для дитини; розвиток потреби доводити розпочату справу до кінця; надання учневі доцільної самостійності; встановлення певних обов'язків для дитини; здійснення систематичного контролю за поведінкою учня.

До педагогічних умов формування довільності у поведінці учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні належать: володіння вчителями і батьками школярів знаннями про закономірності психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку, психологічні умови формування довільності у поведінці дітей цього віку; психологічні чинники низького рівня результативності в учінні та шляхи, засоби їх подолання; а також вміле використання таких знань і дотримання розроблених нами відповідних психолого-педагогічних рекомендацій у навчально-виховному процесі в школі та у сімейному вихованні; впровадження і дотримання у навчально-виховному процесі вчителями початкової школи індивідуального підходу

до учнів, основних положень і принципів особистісно-діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходів.

Ефективною щодо формування довільності у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в учінні є програма, яка, з одного боку, актуалізує психологічні чинники та механізми поведінки учнів, що зумовлює покращення її складових і появу проявів довільності, з іншого – сприяє позитивним змінам у розвитку мислення й уваги, мотивації та довільності у сфері учіння, що призводить до підвищення рівня результативності в учінні.

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми поведінки молодших школярів з низькою результативністю в учінні. На глибше вивчення очікують такі перспективні аспекти цієї проблеми як: психологічні чинники порушень поведінки учнів початкових класів з низькою результативністю в учінні та шляхи їх попередження і подолання; психопрофілактика та психокорекція імпульсивності у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в учінні й т. ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сидоренко О.Б. Причини і шляхи корекції відставання в навчанні молодших школярів / О.Б. Сидоренко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. – Вип. 22. – С. 128-131.

2. Сидоренко О.Б. Із історії вивчення поведінки молодших школярів / О.Б. Сидоренко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 4 (28). – С. 99-106.

3. Сидоренко О.Б. Основні показники досягнень в учінні молодших школярів / О.Б. Сидоренко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 5 (29). – С. 38-42.

4. Сидоренко О.Б. Вивчення досягнень в учінні молодших школярів / О.Б. Сидоренко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Вип. 7 (31). – С. 108-116.

5. Сидоренко О.Б. Типові особливості поведінки учнів з низькою результативністю в учінні та їх врахування у роботі практичного психолога / О.Б. Сидоренко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – № 26 (50). – Част. II. – С. 300-312.

6. Сидоренко О.Б. Інтелектуально пасивні школярі як причина низької результативності в учінні / О.Б. Сидоренко // Проблеми сучасної психології: Збірник наук. праць Кам'янець-Подільського національного ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 9. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 458-468.

7. Сидоренко О.Б. Про дисциплінованість учнів молодшого шкільного віку з низькою результативністю в учінні / О.Б. Сидоренко // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції [«Динаміка наукових досліджень 2006»], (Дніпропетровськ, 17-28 липня 2006 р.). – Психологія та соціологія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – Том 4. – С. 26-28.

8. Сидоренко О.Б. Особливості локусу контролю в учнів молодшого шкільного віку з низькою результативністю в учінні / О.Б. Сидоренко // Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції [«Передові наукові розробки – 2006»], (Дніпропетровськ, 1-15 вересня 2006 р.). — Психологія та соціологія. — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – Том 12. – С. 35-36.

9. Сидоренко О.Б. Динамічна характеристика самооцінки наполегливості молодших школярів з низькою результативністю в учінні / О.Б. Сидоренко // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції [«Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин»], (Кам'янець-Подільський, 18-19 травня 2011 р.) / М-во освіти і науки України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, Кам'янець-Подільський національний ун-т імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори», 2011. – С. 197–199.

10. Сидоренко О.Б. Особливості тривожності та імпульсивності молодшого школяра / О.Б. Сидоренко // Матеріали IX Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість»], (Київ, 25-27 квітня 2006 р.) / Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності, Європейський ун-т. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2006. – Том 3. – С. 208-210.

11. Сидоренко О.Б. Агресивність у поведінці учнів, як один із чинників низьких досягнень в учінні / О.Б. Сидоренко // Матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції»], (Київ, 16-18 травня 2007 р.) / Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності, Європейський ун-т. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2007. – Том 6. – С. 70-72.

12. Сидоренко О.Б. Вивчення відповідальності в учнів з низькою результативністю в учінні / О.Б. Сидоренко // Початкова школа. – 2007. – № 5. – С. 11–13.

13. Сидоренко О.Б. Психологічні основи формування довільної поведінки учнів молодшого шкільного віку з низькими навчальними досягненнями / О.Б. Сидоренко // Вісник Черкаського ун-ту. Серія Педагогічні науки. Вип. 211. Ч. I. – Черкаси: Черкаський національний ун-т імені Богдана Хмельницького, 2011. – С. 142-150.

АНОТАЦІЇ

Сидоренко О.Б. Особливості поведінки учнів молодшого шкільного віку з низькою результативністю в учінні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2012.

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню особливостей поведінки учнів молодшого шкільного віку з низькою результативністю в учінні.

Виявлено особливості та динаміку поведінки учнів молодшого шкільного віку з низькою результативністю в учінні. Визначено критерії (мотивація досягнення, цілепокладання; самооцінка якостей організованості, наполегливості й терплячості; здатність до волевого зусилля; знання і усвідомлення норм, правил поведінки, їх дотримання школярами; загальна саморегуляція прояву лінощів) і рівні (високий, середній і низький) прояву довільності у поведінці молодших школярів. Встановлено характер взаємозв'язку між поведінкою учнів і основними психологічними чинниками їх низьких навчальних досягнень: недоліками у розвитку пізнавальної сфери, мотивації учіння та довільності.

Обґрунтовано, розроблено та апробовано програму формування довільності у поведінці молодших школярів з низькою результативністю в учінні, визначено психологічні та педагогічні умови, їх ефективність. Сформульовано рекомендації для вчителів початкових класів та батьків щодо формування довільності у поведінці учнів молодшого шкільного віку з низькою результативністю в учінні.

Ключові слова: поведінка, довільність у поведінці, низька результативність в учінні, молодший шкільний вік, саморегуляція, самооцінка, організованість, відповідальність, наполегливість, терплячість, мотивація досягнень.

Сидоренко О.Б. Особенности поведения учеников младшего школьного возраста с низкими результатами в учении. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07. — педагогическая и возрастная психология. — Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2012.

Диссертационное исследование посвящено изучению особенностей поведения учащихся младшего школьного возраста с низкими учебными достижениями в учении. На основании анализа психологической литературы по изучаемой проблеме выявлено сущность и структуру феномена «поведение», возрастные особенности поведения младших школьников, психологические факторы низкой результативности в учении. Поведение составляют внутренняя (сознание, восприятие, мысли, чувства, стремления, намерения, желания, мотивы, цели и др.) и внешняя (сознательные действия и поступки) стороны, которые не существуют обособленно друг от друга.

В работе излагаются результаты экспериментального исследования особенностей становления внутренней и внешней составляющих поведения младших школьников с разными уровнями результативности в учении (мотивации достижения, целеполагания; самооценки личностных качеств: организованности, настойчивости и терпения; способности к волевому усилию; знаний и осознание норм и правил поведения, их соблюдение младшими школьниками и саморегуляции проявления лени), что позволило выделить высокий, средний и низкий уровни проявления произвольности в поведении школьников.

Исследование показало, что низкая результативность учащихся начальных классов в учении преимущественно предопределяется тремя группами

психологических факторов, которые наиболее тесно связаны с поведением: недостатками в развитии познавательных процессов (прежде всего в мышлении), мотивации учения (мотивом избегания неудачи) и произвольности (в произвольном поведении). Большинство учащихся начальных классов с низкой результативностью в учении характеризуются: несформированными целеполаганием и стремлением к окончанию начатого дела в ситуациях учения, отсутствием учебно-познавательного интереса; неадекватностью самооценки личностных качеств организованности, настойчивости и терпения; неспособностью к волевому усилию; низким объемом или отсутствием знаний о нормах и правилах поведения, низкой степенью их осознания, неумением анализировать свои поступки; проявлениями импульсивности в поведении; агрессивностью; низким уровнем общей саморегуляции проявления лени, поведением с принципами «не нужно», «не буду» в большинстве жизненных ситуациях, в частности в сфере учения и развлечений. Школьники, которые имеют недостатки в развитии мышления отличаются такими особенностями поведения: на исполнение учебных заданий тратят много усилий, но не могут их решить; невнимательны на уроках, недисциплинированные; в мотивации учения: на уроках пассивные, выявляют интерес к учебному материалу, который связан с их внешкольными интересами, безразлично относятся к своим низким оценкам; произвольности поведения: внутренние цели нестойкие и не выступают регуляторами их поведения в ситуациях учения, соблюдают правила поведения только в присутствии взрослых или не соблюдают их при любых условиях. Установлено, что большинство младших школьников с низкой результативностью в учении отличаются низким уровнем проявления произвольности в поведении.

С учетом полученных результатов разработана и апробирована программа по формированию произвольности в поведении младших школьников с низкой результативностью в учении. Обоснованы психологические и педагогические условия (учет возрастных особенностей развития младшего школьника, формирование в учащихся умения осознанно и самостоятельно планировать свою деятельность, ставить перед собой цели и произвольно управлять своим поведением, развивать самоконтроль в учении и поведении младших школьников на уроках и во внеурочное время, повышать уровень осознания младшими школьниками своего поведения, внедрение в учебно-воспитательный процесс принципов лично ориентированного, деятельностного и индивидуального подходов; формирование адекватной самооценки и мотивации успеха; выполнение учителями и родителями школьников рекомендаций по формированию произвольности в поведении младших школьников с низкой результативностью в учении. Результаты формирующего эксперимента засвидетельствовали эффективность предложенной программы.

Ключевые слова: поведение, произвольность в поведении, низкая результативность в учении, младший школьный возраст, саморегуляция, самооценка, организованность, ответственность, настойчивость, терпеливость, мотивация достижений.

Sydorenko O.B. Peculiarities of Behavior of Low Studying Efficiency Junieur Students. – Manuscript.

The dissertation for a Candidate degree in psychology on the speciality 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2012.

The research focuses on the study of peculiarities of behaviour of students of juniour school with low efficiency in studying.

The peculiarities and dynamic of behaviour of juniour students with low studying efficiency were found out. The criteria (motivation of achievement, aim setting, self-estimation of qualities of organization, patience and persistence, ability to volitional effort, knowledge and realizing the norms, rules of behavior, and their observance by the students, general self-regulation of laziness display) and levels (high, middle and low) of display of arbitrariness in students' behavior have been determined. The relationship between the behaviour of students and the main psychological factors of their low educational achievements: deficiencies in cognitive, motivational and arbitrary areas, were revealed.

The arbitrary development program in behaviour of juniour students with low efficiency in studying has been grounded, designed and approbated; psycho-pedagogical conditions and their efficiency were studied. The recommendations to the teachers of juniour school and parents as to formation of arbitrary behaviour of students of juniour school with low efficiency in studying have been formulated. The arbitrary development program in behaviour of juniour students with low efficiency in studying has been grounded, designed and approbated; psycho-pedagogical conditions and their efficiency were studied. The recommendations to the teachers of juniour school and parents as to formation of arbitrary behaviour of students of juniour school with low efficiency in studying have been formulated.

Keywords: behavior, arbitrariness in behavior, low efficiency, juniour school age, self-control, self-estimation, organization, responsibility, persistence, patience, motivation of achievements.

НБ НПУ

100153242

Підписано до друку 15.05.2012 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таймс.

Наклад 100 прим. Зам. № 318

Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.

(044) 239-30-26